

DOI: 10.21005/pif.2023.56.D-01

PROTECTION OF THE CULTURAL LANDSCAPE AND ARCHITECTURAL FORM OF THE WISNICKO-LIPNICKI LANDSCAPE PARK

OCHRONA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO I FORM ARCHITEKTONICZNYCH WIŚNICKO - LIPNICKIEGO PARKU KRAJOBRAZOWEGO

Hanna Hrehorowicz-Gaber

Dr. inż. arch.

Author's Orcid number: 0000-0002-1567-6172

Agnieszka Ciepiela

Dr. inż. arch.

Author's Orcid number: 0000-0002-3280-4674

Alicja Hrehorowicz-Nowak

Mgr. inż. arch.

Author's Orcid number: 0000-0002-4664-9740

Faculty of Architecture, Cracow University of Technology. Poland

ABSTRACT

A harmoniously shaped cultural landscape provides the basis for protecting the identity of a place. Cataloging spatial values and development forms is an element of the spatial policy of the municipalities of the Wiśnicz foothills and the statutory protection activities of the Complex of Landscape Parks of the Małopolska Voivodeship. The method and results of the research presented in this article were developed for the purpose of identifying architectural forms and patterns for the Wiśnicko-Lipnicki Landscape Park. It takes into account the protection of traditional architectural elements in relation to basic types of development and contains proposals for solutions referring to the local building tradition, harmonizing with the landscape, promoting landscape-friendly forms. It is also a guideline for newly created strategies and planning documents in municipalities.

Key words: architecture, landscape, protection of monuments, spatial planning, urban planning.

STRESZCZENIE

Harmonijnie kształtowany krajobraz kulturowy daje podstawę ochrony tożsamości miejsca. Skatalogowanie walorów przestrzennych i form zabudowy jest elementem polityki przestrzennej gmin pogórza Wiśnickiego oraz statutowych działań ochronnych Zespołu Parków Krajobrazowych Województwa Małopolskiego. Metoda i efekty badań przedstawione w niniejszym artykule, zostały opracowane na potrzeby wskazania form i wzorców architektonicznych dla Wiśnicko - Lipnickiego Parku Krajobrazowego. Uwzględni ona ochronę tradycyjnych elementów architektonicznych w odniesieniu do podstawowych rodzajów zabudowy i zawiera propozycje rozwiązań nawiązujących do miejscowej tradycji budowlanej, harmonizującej z krajobrazem, promując przyjazne dla krajobrazu formy. Jest również wytyczną dla nowotworzonych strategii i dokumentów planistycznych w gminach.

Słowa kluczowe: architektura, krajobraz, ochrona zabytków, planowanie przestrzenne, urbanistyka.

1. INTRODUCTION

The landscape of Małopolska is a testimony to history and human activities in space. It is also an expression of his needs and expectations. Identification of its resources and cataloging landscape values provide an opportunity to preserve the identity of the place and enable harmonious continuation of space development. The need to undertake documentation and cataloging activities for panoramas, settlement systems and building structures preserved in villages located in the Wiśnicko-Lipnicki Landscape Park¹ is dictated by the progressive disappearance of traditional forms of development developed over the centuries in favor of foreign forms that have no source in local tradition. In order to protect the preserved values, a document was created at the request of the ZPKWM, consistent with the park protection plans. Documentation activities for the purposes of developing the *Catalog of architectural forms and patterns for the Wiśnicko-Lipnicki Landscape Park* (Środulska - Wielgus, J. et. al., 2020)² began with an analysis of the subregionalization of the entire area. The catalog of architectural forms and patterns... is an element of the implementation of landscape protection activities specified in the Wiśnicko-Lipnicki Landscape Park Protection Plan. This study aims to indicate directions for shaping a harmonious cultural landscape and protect the identity of the place by identifying and cataloging the values of the existing cultural landscape.

2. METHOD AND MATERIALS

The study was based on methodological assumptions developed at the Krakow School of Landscape Architecture. (Bogdanowski, 1976, 1990) The basis here is a simplified landscape map of the village, the template of which was developed in 1998 by a team composed of: *Dr inż. arch. Zbigniew Myczkowski* – substantive manager of the topic; *prof. dr hab. arch. Maria Łuczyńska-Bruzda*; *prof. zw. dr hab. arch. Janusz Bogdanowski*; *mgr Olga Dyba*; *Dr Stanisław Kołodziejcki*; *mgr Roman Marcinek*; *mgr Andrzej Siwek*; *mgr Franciszek Zacny* and cooperation with *Zbigniew Salamon* [...] in the Department of Open Landscape and Engineering Structures of the Institute of Landscape Architecture of the Krakow University of Technology in cooperation with the Independent Department of Landscape Architecture Theory at the Faculty of Architecture of the Krakow University of Technology and the Regional Center for Studies and Protection of the Cultural Environment in Krakow, local branch of the Monument Documentation Center 1993-1994. (Myczkowski et al., 1998) A simplified village landscape card based on this pattern was used in the work on catalogs of construction forms for the Jurassic Landscape Park Complex, for the Krakow part developed in 1988/89 and for the Żywiecki PK developed in 1991/92, as well as for the Chrzanów region (former Katowice Voivodeship, prepared in December 1999). The substantive basis of the study is the analysis of a collection of archival materials and records from field studies, meetings in municipalities and the planning inventory included in the current, applicable planning documents in the Conditions section. The most important archival materials include: postcards collected in the National Park library, historical maps, including: the so-called Mieg's Map (Mapa topograficzna), Tactical Map of Poland from 1936 (Archiwum Map). and modern topographic maps provided by the Lesser Poland Voivodeship Landscape Parks Complex. Archival materials in the form of iconography and historical collections made available by the communes included in the area of the Wiśnicko-Lipnicki Landscape Park were also examined. Equally important were studies of the literature on the development of architectural forms in rural and small-town areas (Bogdanowski, 1976, 1990; Chmielewski et al., 2015; Ciołek, 1984; Czekieli-Świtalska, 2007; Myczkowski et al., 1998; Węclawowicz-Bilska et al., 2019) and analysis of planning documents and related documentation developed and created during the development of the Catalog. When developing the *Catalog of Architectural Forms and Patterns for the WLPK area*, substantive supervision of the entire project was provided by *Jadwiga Środulska Wielgus, prof.PK*. The team consisted of: *Dr. Eng. arch. Hanna Hrehorowicz – Gaber*; *MSc. arch. Agnieszka Ciepiela*; *MSc. arch. Tomasz Gaber*; *Dr. Justyna*

¹ Date of establishment of the Park: May 12, 1997.

² The catalog of architectural forms and patterns for the Wiśnicko-Lipnicki Landscape Park was developed on behalf of the Complex of Landscape Parks of the Małopolska Voivodeship - Tarnów Branch (ZPKWM)

Cząstka - Kłapyta; Dr. Ewelina Szpak; MSc. country arch. Marta Chrzęszczyk, M.Eng. arch. Alicja Hrehorowicz-Nowak, in cooperation with Dr. Eng. arch. Krzysztof Wielgus.

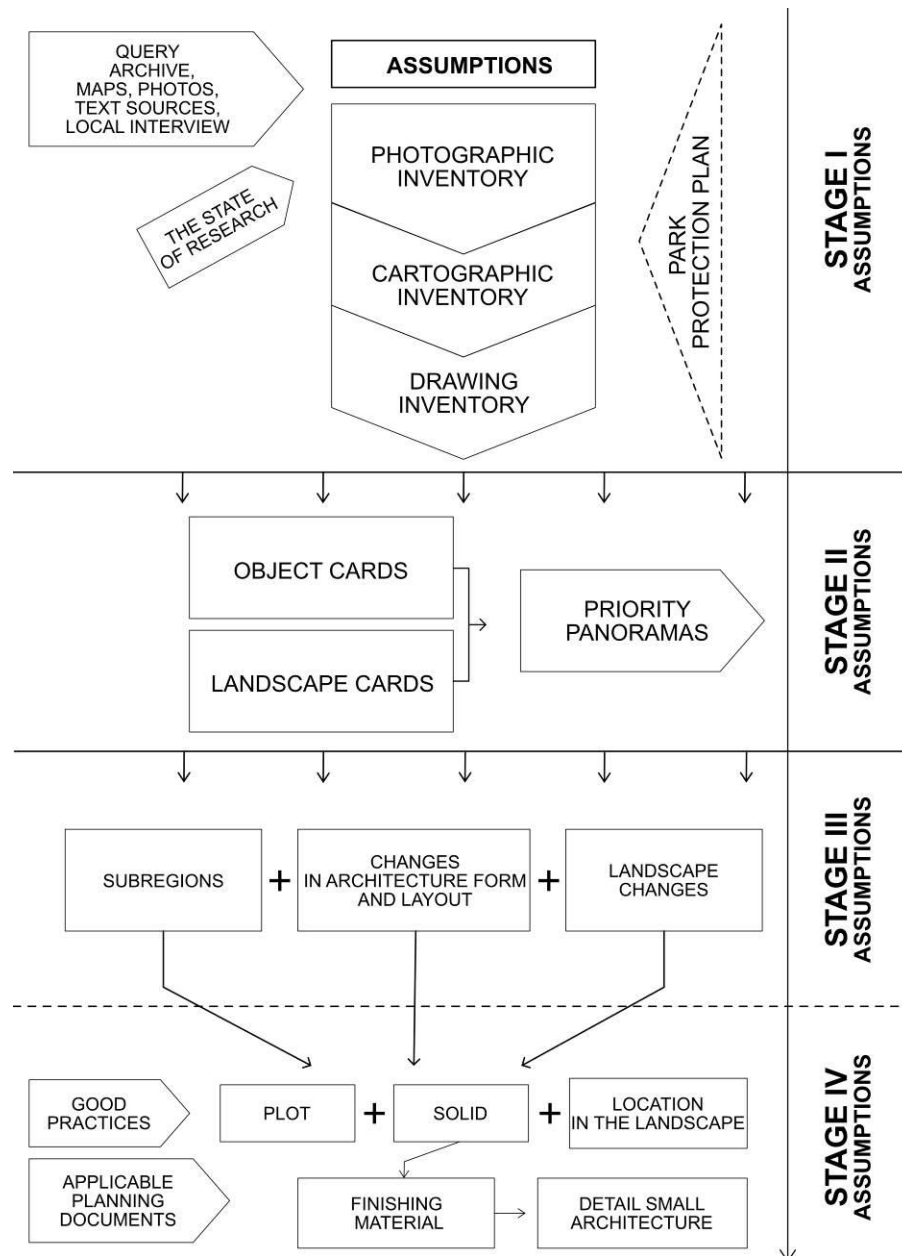

Fig. 1. Method of searching for forms of architecture in the cultural landscape - based on the Krakow School of Landscape Architecture, Source: own study

Ryc. 1. Metoda poszukiwania form architektury w krajobrazie kulturowym- oparta na założeniach Krakowskiej Szkoły Architektury Krajobrazu, Źródło: opracowanie własne

The research began in 2018. The aim of the study was to thoroughly identify the types of panoramas and cultural landscapes, including the types of characteristic buildings, together with the indication of their archetypes. In addition, in-situ research, together with archival research and the

analysis of cartographic and illustrative materials, provided the basis for the preparation of a compact set of guidelines promoting solutions based on the local building tradition for the architectural design of new buildings, the extension and reconstruction of existing buildings, and for advisory and opinion activities. The work on the Catalogue lasted until the end of 2020, and in its final form it was published in 2022 on the website of the Scenic Parks Complex of the Malopolska Voivodeship. Short landscape cards are a synthesis of the collected information about the character and layout of the village, traditional forms of development and the resulting design conclusions. They contain graphic guidelines regarding the most important features for the newly designed buildings and their layouts. The data contained in the cards are the result of archival and field research. In order to recognize the area and its resources, previous studies, maps and documentation related to the area and its resources were analyzed. The analyzed documents gave an image of the state of knowledge about the area in terms of the development of settlement systems, archetypes of historical buildings, previously incorporated into the landscape. The in situ research undertaken indicated the state of preservation, the direction of transformations and the degree of disappearance of traditional forms of both objects and farm systems. The entire work was documented with sketches and photographs and became the basis for the search for a model form. The activities required the work to be carried out in stages (fig. 1). The entire research was divided into four parts.

In accordance with the adopted assumption, the presented *Catalogue* is not a collection of ready-made technical solutions. However, it defines the most important principles of shaping the development, indicating, based on the analysis of local traditional forms, development trends and possibilities of continuing the tradition in modern forms.

2.1. Characteristics of the area

The study area covers the area of the Wiśnicko-Lipnicki Landscape Park. These are predominantly agricultural areas, with small land divisions and extensive farming. Activation of rural areas by directing and supervising, as well as phasing activities is sometimes the only chance to protect the value of cultural heritage and a way to prevent unemployment and spatial degradation. (Ciepiela & Łasocha, 2020; Hrehorowicz-Gaber, 2015; Konior, 2021; Zawilińska, 2015; Ziernicka-Wojtaszek & Zawora, 2010) At the same time, insufficient support for regional identity (Komorowska, 2008; Kuśnierz & Kuśnierz-Krupa, 2015) lack of comprehensive, compatible planning (Mikulski, 2023) threatens in the short term with the loss of attractiveness of some holiday destinations by exceeding the tourist absorption and capacity indicators. (Hendel, 2018) And tourism is the second, after agriculture, main development direction and potential of this area. (Development Strategy of the Lipnica Murowana Commune Until 2030, 2022; Development Strategy of the Nowy

Wiśnicz Commune Until 2030, 2021) WLPK covers 14,230.79 ha. The Wiśnicko-Lipnicki Landscape Park was established in 1997. It covers mainly the area of the Wiśnickie Foothills, and in a small part, in the south, also the hills of the Beskid Wyspowy. The boundaries of the Park run along the administrative borders of two communes: Nowy Wiśnicz and Lipnica Murowana, which is why the name of the Park is associated with these two towns. (Boguś et al., 2018)

Nowy Wiśnicz is a small town (2,751 inhabitants³) with a location dating back to the 17th century, which was built at the foot of a Baroque-Renaissance castle that once had defensive functions. It is the seat of the commune and a weekend trip destination for residents of the Krakow agglomeration. An equally interesting place is Lipnica Murowana - once a town with a clear layout, today a village with 796 inhabitants⁴. The uniqueness of the settlement is related to its exceptionally well-preserved and clear urban layout and the coherent character of the arcaded buildings around the market square. The WLPK area is one of the richest landscape parks in Małopolska in terms of culture. (Boguś et al., 2018)

The need to undertake documentation and cataloging activities for buildings preserved in villages located in the Wiśnicko-Lipnicki Landscape Park is dictated by the progressive disappearance of

traditional forms of development developed over the centuries in favor of foreign forms that have no source in local tradition (Fig. 2).

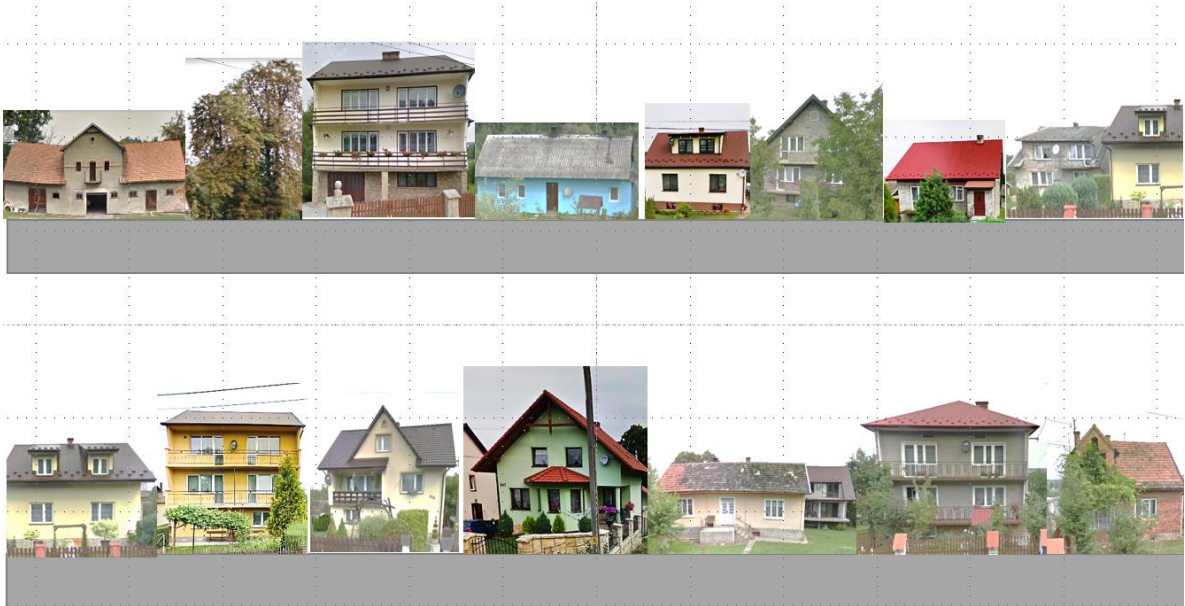

Fig. 2. Transformations and disappearance of traditional building forms in the WLPK area - a part of Stary Wiśnicz. Source: own study

Ryc. 2. Przekształcenia i zanikanie tradycyjnych form zabudowy na obszarze WLPK- fragment Starego Wiśnicza. Źródło: opracowanie własne

2.2. Recognition of settlement processes in the region

In the first stage, priorities were identified in terms of guidelines and references to preserved information resources. Data from source materials - old maps, chronicle entries, diaries and archives - made it possible to develop a coherent image of the original space and to understand settlement processes and transformations of architectural forms in the region. (Anioł, 2002; Budziakowski, 2018; Jarowiecka, 1968; Kornecki, 1991; Krasnowolski, 2007; Krupa & Budziakowski, 2019; Kuśnierz & Kuśnierz-Krupa, 2015; Kuśnierz-Krupa, 2014; Miodunka, 2014; Polek, 1993; Wójcik - Łużycki, 2009).

An invaluable element was the information contained in the Municipal Register of Monuments and, in relation to objects and areas not included in the register, oral histories of older generation residents. All this allowed for structuring the inventory work in the field. Due to the changeable seasons, photographic and drawing material was collected and repeated in the field twice. The vegetation period covered many objects with lush greenery, at the same time enriching the view of the panoramas. Inventory and cartographic works allowed for the identification of the cadastral division typical for the WLPK area and, to some extent, the functional layout of the foothill farmstead resulting from it. A repeatable element for the entire area of the foothills, including the WLPK area, is the "semi-circle" building arrangement, with a residential building at the front (mostly arranged with a ridge in relation to the road). The farm buildings, including a spacious barn, are located in the back at short distances from each other, forming the letter "C". (Chowaniec, 1967; Czajkowski, 1974b, 1974a; Czerwiński, 2008; Orłowicz, 1919)

2.3. Inventory of architectural forms

The second stage of work was aimed at extracting the characteristic features of the landscape and architecture and identifying the "mother form", i.e. an object with a building arrangement that was the original model for this region (Fig. 3).

KARTA INWENTARYZACYJNA ZNACZĄCEGO OBIEKTU:			
REJESTRACJA WYBRANYCH FORM BUDOWNICTWA W OPARCIU O BADANIA TERENOWE			DATA: MARZEC 2020
WOJEWÓDZTWO MAŁOPOLSKIE	POWIAT BOCHEŃSKI	GMINA NOWY WIŚNICZ	KOBYLE 124 / DZIAŁKA NR 791/3
▼ LOKALIZACJA: 	▼ DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA: 		▼ OPIS: OPIS OGÓLNY: Budynek mieszkalny jednoraktowy, jarterowy, w konstrukcji drewnianej zrębowej. Cd strony południowej zlokalizowany ganek i weranda. Szczyty wykończone pionowym deskowaniem, z przyczółkiem wspartym na wypustach. UKŁAD WZGLĘDEM DROGI: - kalenicowy (równoległy) UKŁAD BRYŁY: - zwerta na planie prostokąta DACH: - dwuspadowy prosty, wysunięty poza lico ściany MATERIAŁY: - PODMURÓWKA - kamenna, pod gankiem betonowa - ŚCIANY - wykończone okładziną drewnianą z pionowo ułożonych cesek malowanych na kolor szaroniebieski (częściowo zachowany- el. północna i wschodnia). - POKRYCIE - dachówka cementowa, z blaszonym ofasowaniem - STOLARKA - drewniana okienna i drzwiowa częściowo zachowana, malowana na biało (okna); dwuczelnne, pięcioszybowe i czteroszzybowe; jednodzielne dwunasto- i piętnastoszzybowe (ganek, weranda). budynek poza gminną ewidencją zabytków
▼ SYTUACJA: 	▼ FOT. 1. - OGÓLNY WIDOK OBIEKTU ▼ FOT. 2. ELEWACJA PN. 		▼ FOT. 3. ELEWACJA ZACH.
▼ UKŁAD ZABUDOWY: 	▼ RYS. 1. DETAL GANKU 		

Fig. 3. Inventory card of a model facility in Kobyle. Source: Środulska -Wielgus J. et al. 2020, by authors.

Ryc. 3. Karta inwentaryzacyjna wzorcowego obiektu w miejscowości Kobyle. Źródło: Środulska -Wielgus J. i inni, 2020, opracowanie własne

The model buildings and plot development were selected on the basis of a comparative analysis of maps from the 18th century. The first real map for this region was compared - the Map of Friedrich von Mieg, "Spezialkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie" on a scale of 1:75,000, and Europe in the XIX century. century (with the Third Military Survey) with maps from around World War II. Subsequently, a comparison was also made with maps in the cartographic resources of geoportal.gov.pl from the years 1962-1994. This comparison illustrated the degree of transformation of building complexes. Based on the comparative analysis of cartographic materials and verification during field research, an architectural and urban form was selected with the smallest transformations in terms of shape and plot, and at the same time repeatable in the entire area.

2.4. Selecting priority panoramas

At the same time, on the basis of the park protection plan and hypsometric maps, locations for potential priority panoramas were selected and subsequently verified in the field (Fig. 4.). 16 places were selected for protection as priority panoramas. For them, inventory cards and indicated opening ranges, primary and secondary viewing foregrounds with protection indications were developed.

All inventory elements were compared with applicable local spatial development plans and Studies of Conditions and Directions of Spatial Development in order to select places that may be problematic due to the balance between protection and development of urban structures. Subsequently, landscape maps of the entire settlement systems, their state of preservation, the legibility of historical structures and the following layers were developed, while also indicating the forms of development typical for a given area.

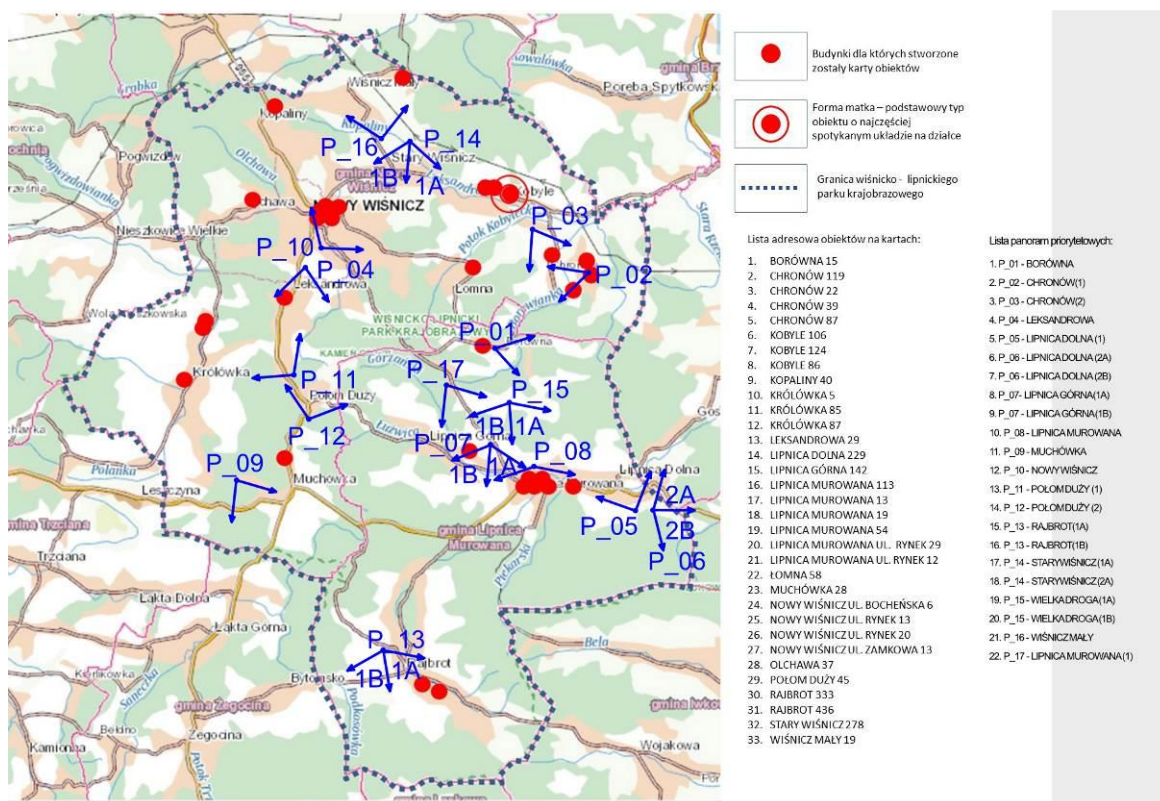

Fig. 4. Location of characteristic forms and key panoramas in the WLPK area Source: Środulska -Wielgus J. et al. 2020, by authors.

Ryc. 4. Rozmieszczenie charakterystycznych form i kluczowych panoram na terenie WLPK Źródło: Środulska -Wielgus J. i inni, 2020, opracowanie własne

In the entire WLPK area, over 30 structures have been designated that characterize the forms and style of construction. These objects are not always included in the Register of Monuments, more than half of the examined objects were not even included in the Municipal Register of Monuments. The lack of legal and formal protection leads to the acceleration of the process of degradation of traditional buildings.

2.5. Identification of subregions

Documentation activities indicated the need to develop an analysis of subregionalization of the entire area of the Wiśnicko-Lipnicki Landscape Park. Six types of sub-regions were distinguished, within which villages were classified according to their different rural layout, taking into account geographical location and the process of historical development (Fig. 5). The division made applies both to spatial arrangements and forms, as well as to the shapes of objects with characteristic features. In this respect, two urban units: Nowy Wiśnicz and Lipnica Murowana – a village – were distinguished in terms of their central structures.

The development and development of plots throughout the park have many common forms, both in terms of construction and the arrangement of objects on the plot. Due to the above, shaping the building layout on the plot, modeled on traditional farm buildings, applies to all towns located in the study area (excluding the old town complex of Lipnica Murowana and the historic urban layout of Nowy Wiśnicz). Each type of subregion has a separate ideogram (Fig. 5.) presenting the stages of development of building forms, the transition from the historical form of the urban layout in the sub-region to its present-day development, as well as the transformation of the structure of the object

from the oldest forms to those that can currently be distinguished. The shapes of the buildings and their roofs were analyzed (Tab. 1.).

Tab. 1. Typology of subregions, source: Środulska -Wielgus J. et al. 2020, p. 170, by authors.

No. of subregion	Characteristics of subregion	Locality
I	The type of development applies to the immediate surroundings of the Nowy Wiśnicz center	Nowy Wiśnicz
II	The type of building applies to the layout of the old town complex of Lipnica Murowana	Lipnica Murowana
III	Development type applies to areas with layouts transformed under the influence of the adjacent urban unit	Some of the villages covered by the scope of the study
IV	Development type applies to villages with defined street and chain layouts clear in space together with the layout of fields	Lipnica Górna, Lipnica Dolna, Muchówka, Królówka, Rajbrot, Olchawa, Wiśnicz Mały
V	A type including multi-route villages with scattered layouts	Połom Duży, Borówna, Chronów, Łomna, Leksandrowa
VI	A type including villages with a significant transformation of the layout	Kopaliny

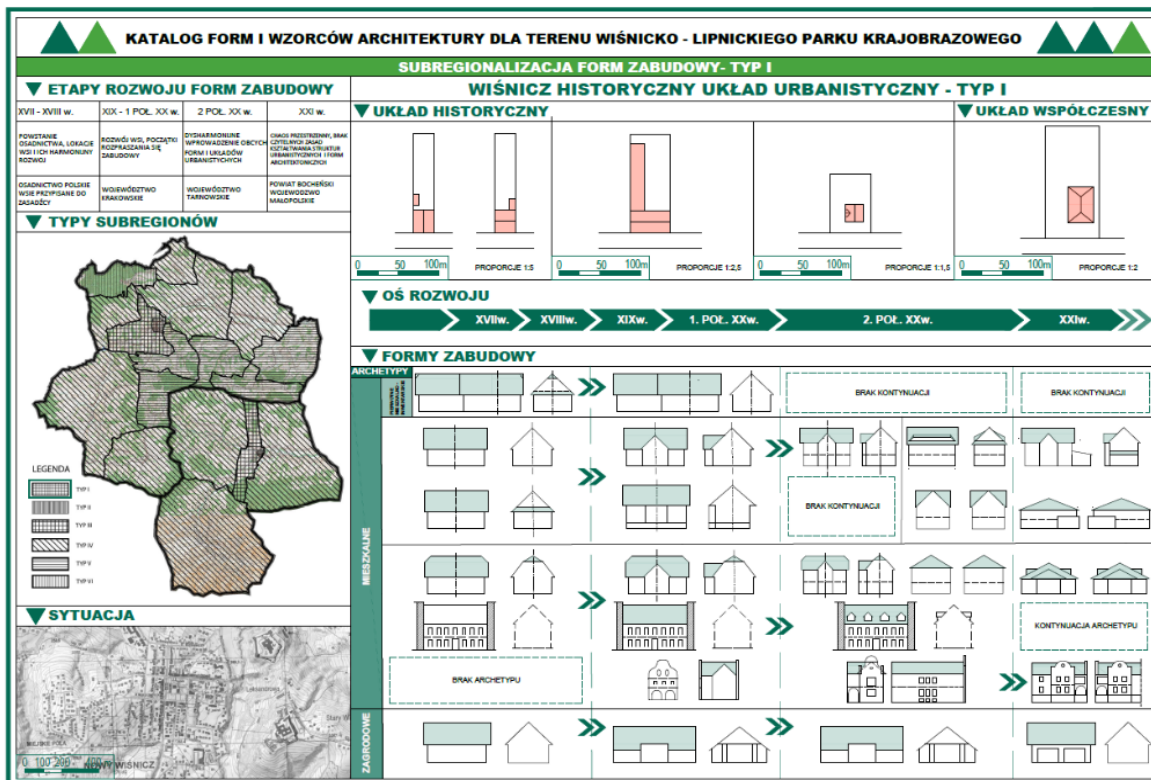

Fig. 5. Typology of subregionalization WLPK - Type I - Nowy Wiśnicz, Source: Środulska -Wielgus J. et al. 2020, p. 181, by authors

Ryc. 5. Typologia subregionalizacji WLPK – Typ I – Nowy Wiśnicz, źródło: Środulska -Wielgus J. i inni, 2020, s. 181, opracowanie własne

3. RESULTS

All activities confirmed the adopted assumptions. The abundance of forms and patterns can be classified, resources inventoried, and on this basis, recommendations for further actions to protect the Wiśnicko-Lipnicki Landscape Park can be made. *The catalogue of architectural forms and patterns* is a kind of update of the provisions of the plan for the protection of the cultural and landscape heritage of the park. In the next stage of work, provisions were prepared for universal and at the same time characteristic forms for WLPK, both in terms of types of buildings, structures and details.

3.1. Guidelines for architectural forms and patterns

Based on the conducted research, it was possible to isolate the greatest threat to the resources of material cultural heritage, visible in the form of new architecture: the threat of disappearing the forms and shapes of objects traditional to the studied area.

Building elements that have a very negative impact on the view include lighting in the form of too large dormers taking up most of the roof surface or even raising a part of the roof surface to the form of a flat roof. Therefore, the guidelines for new buildings include a provision prohibiting the construction of single dormers exceeding $1/3$ of the length of the building wall and a prohibition on combining roof lights (swallows and dormers) into one whole (Fig. 6,7).

Another threat to the WLPK area is investment pressure, which is becoming more and more visible in space, entering previously agricultural and non-urbanized areas. A trend that can be observed is the purchase by investors (developers) of agricultural plots and locating high-intensity terraced buildings on them. This dispersion of buildings has been called "frog-leap" development. Intensive development is not reflected in the appropriate technical and road infrastructure, it also has no connections with the existing tissue, and new residents are not connected with the place, destroying the sense of local identity.

An important element for the recognition of a landscape park is the architectural detail recorded in the facades, roof gables, porches and fences. Characteristic features also include colours, form-work of walls and lighting, and roof coverings. In order to emphasize their value for the form of the facility, cards were created comparing individual elements of the building with guidelines based on preserved characteristic elements.

Fig. 6. Selected restrictions on shaping the building's shape and location in the field. Source: Środulska -Wielgus J. et al. 2020, by authors.

Ryc. 6. Wybrane ograniczenia w zakresie kształtowania bryły budynku oraz lokalizacji w terenie. Źródło: Środulska -Wielgus J. i inni, 2020, opracowanie własne.

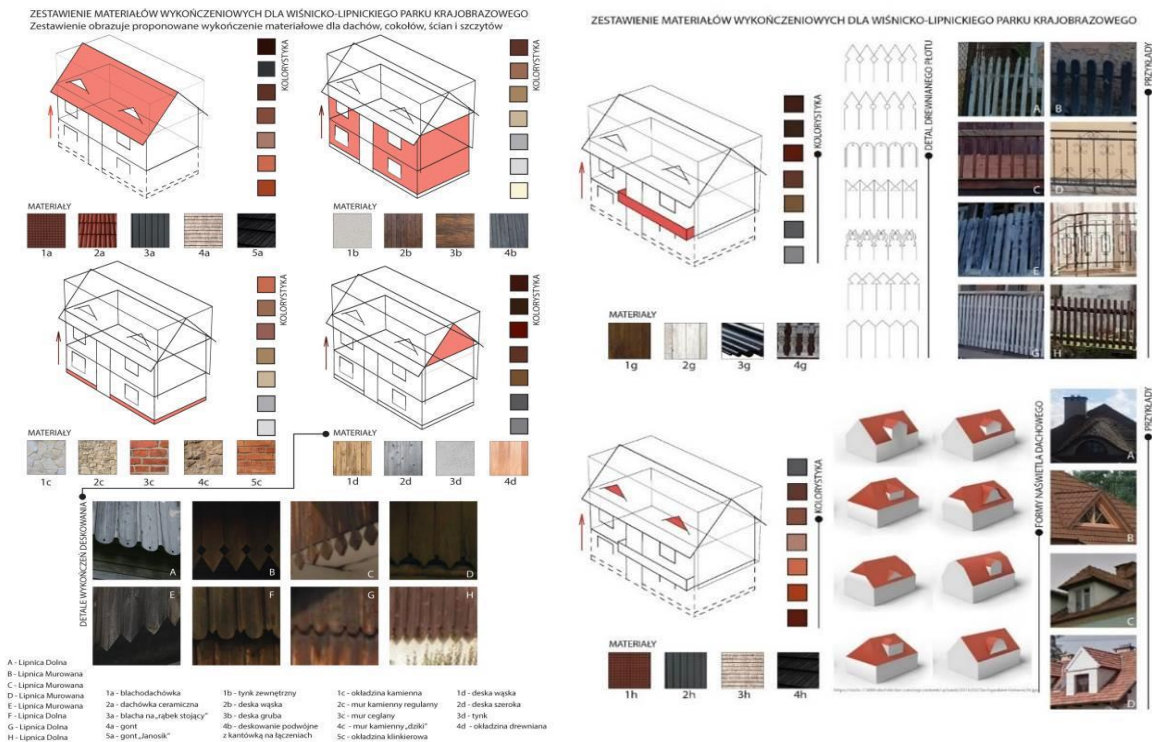

Fig. 7. A list of building elements with guidelines based on preserved characteristic elements. Source: Śródulka -Wielgus J. et al. 2020, pp. 159-160, by authors,

Ryc. 7 Zestawienie elementów budynku z wytycznymi opartymi na zachowanych charakterystycznych elementach. Źródło: Śródulka -Wielgus J. i inni, 2020, s. 159-160, opracowanie własne.

3.2. Guidelines for landscape and contemporary development of settlement structures

In the landscape of the Wiśnicko-Lipnicki Landscape Park there are strongly exposed buildings, especially visible when they are exposed in the foregrounds or constitute a scenic background. Therefore, according to the authors of the *Catalogue*, it is absolutely necessary to avoid locations on hills indicated in priority panoramas. The location of new buildings should, first of all, complement the existing structure, wherever possible. If this is not possible – then in its immediate surroundings to prevent the dispersion of buildings and their expansion into open areas, traditionally free from buildings.

Changing legal conditions will allow for more reasonable management of land resources. The entry into force of the new regulations will strengthen the role of the guiding document, which, in accordance with the amendment to the Act on Spatial Planning and Development of July 7, 2023, will be the General Plan, which will replace the Study of conditions and directions of spatial development and will link administrative decisions on development conditions more closely with strategic documents regarding directions. Development of the commune.

3.3. Discussion

An important problem in the development of the *Catalogue*... was maintaining the balance between the protection of traditional forms of development and their layouts, as well as panoramas characteristic of the WLPK region, while enabling modern development in this area. Referring to the literature, it can be stated that often the introduction of new functions into areas under even strict protection resulted in their development and enabled their preservation. (Oliviera & Ashworth, 2017) The *Catalogue of forms and patterns*... constitutes a kind of knowledge base about the WLPK area,

along with indications suggesting desirable solutions in the field of development forms and its location. The use of the *Catalogue...* when preparing planning documents will increase the chances of preserving and protecting the cultural and natural resources of the area, and will also influence the organization of newly constructed facilities⁵.

4. CONCLUSIONS

The development of the *Catalogue of Architectural Forms and Patterns for the Wiśnicko-Lipnicki Landscape Park* made it possible to catalog architectural forms as well as monitor the protection of landscape values by preserving and shaping a diverse and harmonious landscape, which was formed historically through the interpenetration of natural and cultural elements. Priority panoramas, points, routes, axes and viewing foregrounds, as well as panoramas characteristic of the Wiśnicz Foothills were also designated, and the need to preserve and protect them was indicated.

Southern Małopolska is an area exceptionally rich in cultural heritage, constituting a reservoir of recreational areas for the Krakowska agglomeration. Its good connection with the A4 motorway allows for quick access to tourist and recreational areas, hence the huge investment pressure from which existing cultural and landscape resources must be protected. This pressure is non-institutionalized, most of the facilities are built by private investors for recreational purposes in the form of "second homes" or changing the place of residence to non-urban areas. Therefore, uniform guidelines for the entire Park area are very important. The landscape in the area of protection and special cultural values is particularly sensitive to transformation. "Architecture is the proportions, material, colour and detail of the building - all of which determine the identity of the place and the proper composition in the local space. A very important activity is shaping the awareness of residents and promoting among them appropriate patterns for implementing development in a given area".⁶ In practice, maintaining high-quality landscape is difficult and requires voluntary cooperation of all parties, including the Parks Board, Municipalities and residents. Only by conducting such cooperation and educating in this area can we maintain beautiful space and architectural forms harmoniously incorporated into the landscape.

OCHRONA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO I FORM ARCHITEKTONICZNYCH WIŚNICKO-LIPNICKIEGO PARKU KRAJOBRAZOWEGO

1. WPROWADZENIE

Krajobraz Małopolski jest świadectwem historii i działań człowieka w przestrzeni. Jest również wyrazem jego potrzeb i oczekiwań. Identyfikacja jego zasobów oraz skatalogowanie walorów krajobrazowych stanowi o szansie na zachowanie tożsamości miejsca i daje możliwość harmonijnego kontynuowania zagospodarowania przestrzeni. Konieczność podjęcia działań dokumentacyjnych i katalogujących dla panoram, układów osadniczych i obiektów budowlanych zachowanych we wsiach położonych na terenie Wiśnicko – Lipnickiego Parku Krajobrazowego⁷ jest podyktowana postępującym zanikaniem tradycyjnych form zabudowy wykształconych na przestrzeni wieków na rzecz form obcych nie mających źródła w lokalnej tradycji. W celu ochrony zachowanych wartości powstał dokument na Zlecenie ZPKWM zgodny z planami ochrony parku. Działania dokumentacyjne na potrzeby opracowania *Katalogu form i wzorców architektury dla Wiśnicko- Lipnickiego Parku*

⁵ The usefulness of the method developed in the preparation of the *Catalogue...* seems to be confirmed by the speech of Ms. Magdalena Jaśkiewicz, one of the authors of the Landscape Audit of the Małopolska Voivodeship, during the LXXXII Open Discussion Forum of the Krakow branch of the Society of Polish Town Planners - November 8, 2022, entitled: "The Future of the Małopolska Landscape", in which referred to the *Catalogue...* as a document on whose solutions some elements of the research conducted as part of the Audit were modelled.

⁶ Complex of Landscape Parks of the Małopolskie Voivodeship - Arch kraj. Magdalena Sekuła

⁷ Data powołania Parku 12.05.1997r.

Krajobrazowego (Środulska – Wielgus, J. et. al., 2020) rozpoczęto od analizy subregionalizacji całego obszaru. *Katalog form i wzorców architektury...* jest elementem realizacji działań z zakresu ochrony krajobrazu, określonych w planie Ochrony Wiśnicko – Lipnickiego Parku Krajobrazowego. Opracowanie to ma na celu wskazanie kierunków kształtowania harmonijnego krajobrazu kulturowego i ochronę tożsamości miejsca przez identyfikację oraz skatalogowanie walorów istniejącego krajobrazu kulturowego.

2. METODA I MATERIAŁY

Opracowanie oparto na założeniach metodycznych wypracowanych w Krakowskiej Szkole Architektury Krajobrazu. (Bogdanowski, 1976, 1990) Podstawę stanowi tutaj uproszczona karta krajobrazowa wsi, której wzór w 1998 r. opracował zespół w składzie: dr inż. arch. Zbigniew Myczkowski – kierownik merytoryczny; prof. dr hab. arch. Maria Łuczyńska-Bruzda; prof. zw. dr hab. arch. Janusz Bogdanowski; mgr Olga Dyba; dr Stanisław Kołodziejcki; mgr Roman Marcinek; mgr Andrzej Siwek; mgr Franciszek Zacny oraz współpraca Zbigniew Salamon [...] w Zakładzie Krajobrazu Otwartego i Budowli Inżynierskich Instytutu Architektury Krajobrazu Politechniki Krakowskiej we współpracy z Samodzielną Katedrą Teorii Architektury Krajobrazu na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej i Regionalnym Ośrodkiem Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Krakowie oddziałem terenowym Ośrodka Dokumentacji Zabytków 1993-1994. (Myczkowski et al., 1998) Opartą na tym wzorze, uproszczoną kartę krajobrazową wsi stosowano w pracach nad katalogami form budownictwa dla Zespołu Jurajskich Parków Krajobrazowych, dla części krakowskiej opracowanej w latach 1988/89 oraz dla Żywieckiego PK opracowanego w latach 1991/92, a także oraz dla regionu chrzanowskiego (dawne woj. katowickie oprac. grudzień 1999 r.). Podstawę merytoryczną opracowania stanowi analiza zbioru materiałów archiwalnych i zapisów ze studiów terenowych, spotkań w gminach oraz inwentaryzacji planistycznej zamieszczonej w aktualnych, obowiązujących dokumentach planistycznych w części Uwarunkowań. Wśród najważniejszych materiałów archiwalnych znalazły się: pocztówki zgromadzone w zasobach biblioteki Parku Narodowego, mapy historyczne, w tym: tzw. Mapa Miega, Mapa Taktyczna Polski z 1936r. oraz współczesne mapy topograficzne udostępnione przez Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Małopolskiego. Badano także archiwalia w postaci ikonografii, zbiorów historycznych udostępnionych przez Gminy wchodzące w skład obszaru Wiśnicko-Lipnickiego Parku Krajobrazowego. Równie istotne były studia literatury przedmiotu z zakresu kształtowania form architektury w obszarach wiejskich i małomiasteczkowych (Bogdanowski., 1976, 1990; Chmielewski et al., 2015; Ciołek, 1984; Czekiel-Świtalska, 2007; Myczkowski et. al., 1998; Węclawowicz-Bilska et al., 2019) oraz analiza opracowanych i tworzonych w trakcie opracowania *Katalogu...* dokumentów planistycznych i dokumentacji z nimi powiązanej. Przy opracowywaniu *Katalogu Form i Wzorców Architektury dla terenu WLPK*, merytoryczną opiekę nad całością pełniła dr al. inż. arch. Jadwiga Środulska - Wielgus prof.PK. W składzie zespołu byli: dr inż. arch. Hanna Hrehorowicz – Gaber; mgr inż. arch. Agnieszka Ciepiera; mgr inż. arch. Tomasz Gaber; Dr Justyna Cząstka – Kłapyta; Ewelina Szpak; mgr inż. arch. kraj. Marta Chrząszcz; mgr inż. arch. Alicja Hrehorowicz – Nowak, we współpracy z dr inż. arch. Krzysztofem Wielgusem.

Badania rozpoczęto w 2018 roku, celem opracowania było wnikliwe rozpoznanie typów panoram i krajobrazu kulturowego, w tym rodzajów zabudowy charakterystycznej, wraz ze wskazaniem jej archetypów. Ponadto, badanie in situ wraz z kwerendą archiwalną oraz analizą materiałów kartograficznych i ilustracyjnych, dały podstawę do przygotowania w zwartej formie wytycznych, promujących rozwiązania nawiązujące do lokalnej tradycji budowlanej dla projektowania architektonicznego nowej zabudowy, rozbudowy i przebudowy budynków istniejących oraz do działań doradczych i opiniodawczych. Prace nad Katalogiem trwały do końca 2020, a w ostatecznej formie został opublikowany w 2022 r. na stronie internetowej Zespołu Parków Krajobrazowych Województwa Małopolskiego.

Synteza zgromadzonych informacji o charakterze i układzie wsi, tradycyjnych formach zabudowy oraz wynikających z nich wniosków projektowych są skrócone karty krajobrazowe. Zawierają one graficzne wytyczne dotyczące najistotniejszych cech dla nowoprojektowanej zabudowy i jej układów. Dane zawarte w kartach są wynikiem przeprowadzonych badań archiwalnych i terenowych.

Aby rozpoznać teren i jego zasoby przeanalizowano -wcześniejsze opracowania, mapy oraz dokumentację związaną z terenem i jego zasobami.

Przeanalizowane dokumenty dały obraz stanu wiedzy o terenie w zakresie rozwoju układów osadniczych archetypów zabudowy historycznej, wcześniejszego wpisania w krajobraz. Podjęte badania in situ wskazały stan zachowania, kierunek przekształceń i stopień zaniku form tradycyjnych zarówno obiektów jak i układów zagród. Całość pracy została udokumentowana szkicami i fotograficznie oraz stała się podstawą poszukiwania formy wzorcowej. Działania wymagały etapowania prac (Ryc. 8.).Całość badań została podzielona na cztery części.

Zgodnie z przyjętym założeniem, prezentowany *Katalog...*, nie jest zbiorem gotowych rozwiązań technicznych. Określa natomiast najważniejsze zasady kształtowania zabudowy, wskazując, w oparciu o analizę lokalnych form tradycyjnych, tendencje rozwoju i możliwości kontynuacji tradycji we współczesnych formach.

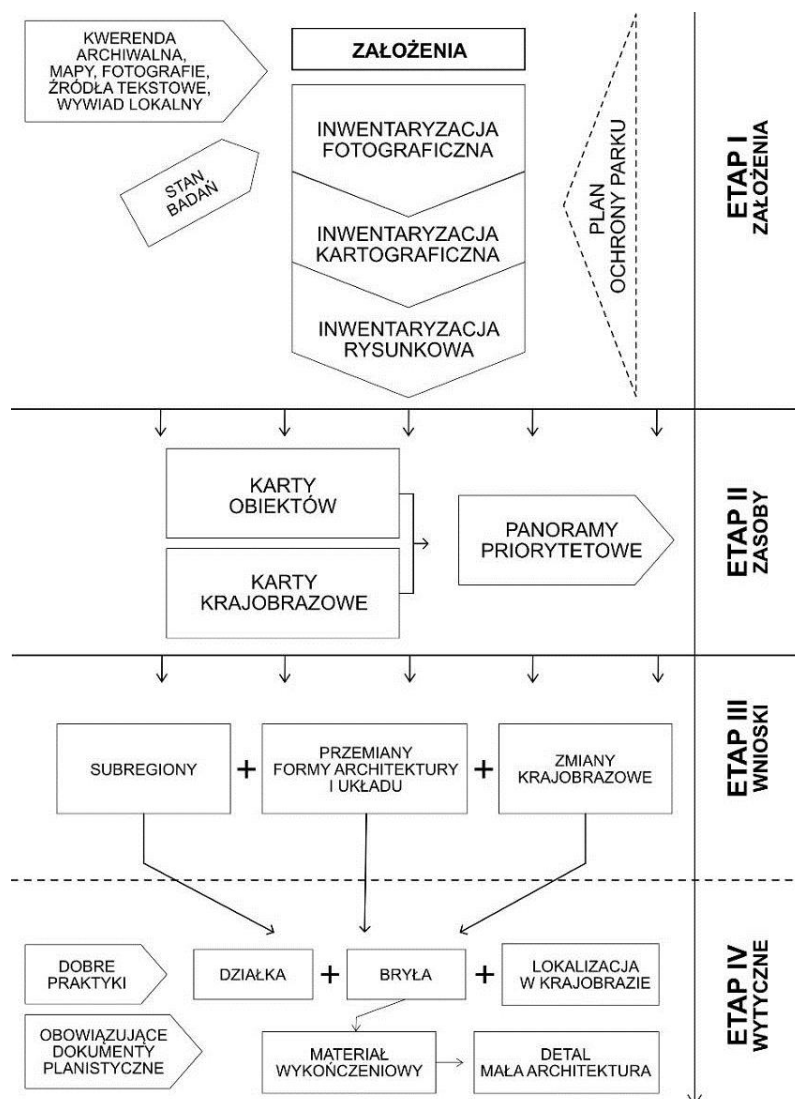

Fig. 8. Method of searching for forms of architecture in the cultural landscape - based on the assumptions of the Krakow School of Landscape Architecture, Source: own study.

Ryc. 8. Metoda poszukiwania form architektury w krajobrazie kulturowym- oparta na założeniach Krakowskiej Szkoły Architektury Krajobrazu, Źródło: opracowanie własne.

2.1. Charakterystyka obszaru

Obszar opracowania dotyczy terenu Wiśnicko - Lipnickiego Parku Krajobrazowego. Są to tereny w przewadze rolnicze, o drobnych podziałach gruntowych i ekstensywnej gospodarce. Aktywizacja obszarów wiejskich poprzez ukierunkowywanie i nadzorowanie, a także etapowanie działań jest niekiedy jedyną szansą na ochronę wartości dziedzictwa kulturowego oraz sposobem zapobiegania bezrobociu i degradacji przestrzeni. (Ciepiela & Łasocha, 2020; Hrehorowicz-Gaber, 2015; Konior, 2021; Zawilińska, 2015; Ziernicka-Wojtaszek & Zawora, 2010) Jednocześnie niewystarczające wspieranie tożsamości regionalnej (Komorowska, 2008; Kuśnierz & Kuśnierz-Krupa, 2015) brak kompleksowego, kompatybilnego planowania (Mikulski, 2023) grozi w bliskiej perspektywie utratą atrakcyjności niektórych miejsc docelowych wypoczynku poprzez przekroczenia wskaźników chłonności i pojemności turystycznej. (Hendel, 2018) A to właśnie turystyka jest drugim, po rolnictwie, głównym kierunkiem rozwojowym i potencjałem tego obszaru. (Strategia Rozwoju Gminy Lipnica Murowana Do 2030 Roku, 2022; Strategia Rozwoju Gminy Nowy Wiśnicz Do 2030 Roku, 2021) WLPK zajmuje 14 230,79 ha. Wiśnicko-Lipnicki Park Krajobrazowy został ustanowiony w 1997 roku. Obejmuje swym zasięgiem głównie teren Pogórza Wiśnickiego, a w niewielkiej części na południu, także wzgórze Beskidu Wyspowego. Granice Parku poprowadzone są wzdłuż granic administracyjnych dwóch gmin: Nowego Wiśnicza i Lipnicy Murowanej, dlatego nazwa Parku związana jest z tymi dwoma miejscowościami. (Boguś et al., 2018)

Nowy Wiśnicz to nieduże miasteczko (2751 mieszkańców) o układzie lokacyjnym z XVII w., które powstało u stóp barokowo – renesansowego zamku pełniącego niegdyś funkcje obronne. Jest siedzibą gminy oraz celem wycieczek weekendowych mieszkańców aglomeracji krakowskiej. Równie interesującym miejscem jest Lipnica Murowana – niegdyś miasto o czytelnym układzie lokacyjnym, dzisiaj wieś, którą zamieszkuje 796 mieszkańców. Wyjątkowość osady jest związana z jej niespotykaniem dobrze zachowanym i czytelnym układem urbanistycznym oraz spójnym charakterze podcieniowej zabudowy przyrynkowej. Obszar WLPK jest jednym z najbogatszych pod względem kulturowym parkiem krajobrazowym w Małopolsce. (Boguś et al., 2018)

Konieczność podjęcia działań dokumentacyjnych i katalogujących dla obiektów budowlanych zachowanych we wsiach położonych na terenie Wiśnicko – Lipnickiego Parku Krajobrazowego jest podyktowana postępującym zanikaniem tradycyjnych form zabudowy wykształconych na przestrzeni wieków na rzecz form obcych nie mających źródła w lokalnej tradycji. (Ryc.2.)

2.2. Rozpoznanie procesów osadniczych w regionie

W pierwszym etapie określone zostały priorytety w zakresie wytycznych i odniesienia do zachowanych zasobów informacyjnych. Dane z materiałów źródłowych – dawnych map, zapisów kronikarskich, pamiętników i archiwaliów, umożliwiły wypracowanie spójnego obrazu pierwotnej przestrzeni oraz zrozumienie procesów osadniczych i przekształceń form architektonicznych w regionie. (Anioł, 2002; Budziakowski, 2018; Jarowiecka, 1968; Kornecki, 1991; Krasnowolski, 2007; Krupa & Budziakowski, 2019; Kuśnierz & Kuśnierz-Krupa, 2015; Kuśnierz- Krupa, 2014; Miodunka, 2014; Polek, 1993; Wójcik-Łużycki, 2009).

Nieocenionym elementem były informacje zawarte w Gminnej Ewidencji Zabytków a w odniesieniu do obiektów i obszarów nieujętych w ewidencji, przekazy ustne mieszkańców starszego pokolenia. Wszystko to pozwoliło na ustrukturyzowanie prac inwentaryzacyjnych w terenie. Materiał fotograficzny i rysunkowy z uwagi na zmienność pór roku zbierano i powtarzano w terenie dwukrotnie. Okres wegetacji zasłonił bujną zielenią wiele obiektów, jednocześnie wzbogacając odbiór widokowy panoram. Prace inwentaryzacyjno- kartograficzne pozwoliły na wskazanie typowego dla obszaru WLPK podziału katastralnego oraz wynikającego poniekąd również z niego, układu funkcjonalnego zagrody pogórzańskiej. Powtarzalnym elementem dla całego terenu pogórza, w tym obszaru WLPK, jest układ zabudowy w „półokół”, gdzie frontalnie znajduje się budynek mieszkalny (w przeważającej części ułożony kalenicowo względem drogi). Budynki gospodarcze natomiast, w tym przestronna stodoła, położone są w głębi w niewielkich odległościach od siebie tworząc literę „C”. (Chowaniec, 1967; Czajkowski, 1974b, 1974a; Czerwiński, 2008; Orłowicz, 1919)

Wszelkim badaniom, zarówno terenowym jak i kwerendzie literatury oraz materiałów archiwalnych, towarzyszyła skrupulatna analiza założeń ochronnych zawartych w dokumencie mającym na celu ochronę całości zasobów WLPK (Uchwała Nr XXXV/536/17 z Dnia 24 Kwietnia 2017 r., 2017).

2.3. Inwentaryzacja form architektonicznych

Drugi etap prac ukierunkowano na wydobycie charakterystycznych cech krajobrazu i architektury oraz wskazanie „formy matki”, czyli takiego obiektu wraz z układem zabudowy, który był pierwotnym wzorcem dla tego regionu (Ryc. 3).

Wzorcowa zabudowa wraz z zagospodarowaniem działki wyselekcjonowana została na podstawie analizy porównawczej map z XVIII wieku. Porównano pierwszą rzeczywistą mapę dla tego regionu - Mapę Friedricha von Mieg, „Spezialkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie” w skali 1:75 000, oraz Europe in the XIX. century (with the Third Military Survey) z mapami z okresu II wojny światowej. Kolejno dokonano porównania także z mapami w zasobach kartograficznych geoportalu.gov.pl z lat 1962-1994. Takie zestawienie zobrazowało stopień przekształceń zespołów zabudowy. Na podstawie przeprowadzonej analizy porównawczej materiałów kartograficznych oraz weryfikacji w trakcie badań terenowych, została wybrana forma architektoniczno-urbanistyczna o najmniejszych przekształceniach w zakresie bryły i działki, a jednocześnie powtarzalna w całym obszarze.

2.4. Wytypowanie panoram priorytetowych

Równolegle na podstawie planu ochrony parku oraz map hipsometrycznych wytypowano miejsca potencjalnych panoram priorytetowych, kolejno weryfikując w terenie. (Ryc. 4.) Do ochrony, jako panoramy o charakterze priorytetowym do zachowania, wytypowano 16 miejsc. Dla nich opracowano karty inwentaryzacyjne oraz wskazane zasięgi otwarć, pierwszo – drugo planowe przedpola widokowe wraz ze wskazaniami ochrony.

Wszelkie elementy inwentaryzacyjne zostały porównane z obowiązującymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego oraz Studiami Uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego tak, aby wytypować miejsca, które mogą być problematyczne z uwagi na balans pomiędzy ochroną, a rozwojem struktur zurbanizowanych. Kolejno, opracowano karty krajobrazowe całych układów osadniczych, ich stanu zachowania, czytelności struktur historycznych oraz następujących nawarstwień, wskazując równocześnie typowe dla danego obszaru formy zabudowy.

W całym obszarze WLPK wyznaczono ponad 30 obiektów charakteryzujących formy i styl budownictwa. Obiekty te nie zawsze są ujęte w Rejestrze zabytków, ponad połowa badanych obiektów nie została uwzględniona nawet w Gminnej Ewidencji Zabytków. Brak prawnej i formalnej ochrony prowadzi do przyspieszenia procesu degradacji zabudowy tradycyjnej.

2.5. Wyodrębnienie subregionów

Działania dokumentacyjne wskazały na konieczność opracowania analizy subregionalizacji całego obszaru Wiśnicko-Lipnickiego Parku Krajobrazowego. Wyodrębniono sześć typów subregionów, w obrębie których sklasyfikowano wsie ze względu na różny układ ruralistyczny, uwzględniający położenie geograficzne, a także proces rozwoju historycznego (Ryc. 5.). Dokonany podział odnosi się zarówno do układów i form przestrzennych jak i brył obiektów z cechami charakterystycznymi. W tym względzie wyodrębnione zostały dwie jednostki urbanistyczne Nowy Wiśnicz i Lipnica Murowana – wieś - w zakresie ich struktur centralnych.

Zabudowa i zagospodarowanie działek na całym obszarze parku posiadają wiele wspólnych form zarówno w odniesieniu do budownictwa jak również układu obiektów na działce. W związku z powyższym, kształtowanie układu zabudowy na działce, wzorowane na tradycyjnej zabudowie zagrodowej, odnosi się do wszystkich miejscowości położonych na badanym terenie (z wyłączeniem zespołu staromiejskiego Lipnicy Murowanej i historycznego układu urbanistycznego Nowego Wiśnicza). Każdemu typowi subregionu poświęcono oddzielny ideogram prezentujący etapy rozwoju form zabudowy, przejście od historycznej formy układu urbanistycznego na terenie subregionu

do jego dzisiejszego zagospodarowania, a także przekształcenia bryły obiektu od form najstarszych do możliwych obecnie do wyodrębnienia. Analizie zostały poddane bryły budynków i ich zadaszania. (Tab. 1.)

Tab. 1. Typologia subregionów, źródło: Środulska -Wielgus J. i inni, 2020, s. 170, opracowanie własne.

Numer subregionu	Charakterystyka subregionu	Lokalizacja
I	Typ zabudowy dotyczy najbliższego otoczenia centrum Nowego Wiśnicza	Nowy Wiśnicz
II	Typ zabudowy dotyczy układu zespołu staromiejskiego Lipnicy Murowanej	Lipnica Murowana
III	Typ zabudowy dotyczy terenów o układach przekształconych pod wpływem sąsiadującej jednostki urbanistycznej	Część wsi objętych analizą
IV	Typ zabudowy dotyczy wsi o układach zdefiniowanych ulicowych, łańcuchowych czytelnych w przestrzeni wraz z układem pól (łanów)	Lipnica Górna, Lipnica Dolna, Muchówka, Królówka, Rajbrot, Olchawa, Wiśnicz Mały
V	Typ to wsie wielodrożnicze, rozproszone o układach kupowych	Połom Duży, Borówna, Chronów, Łomna, Leksandrowa
VI	Typ wsi o znacznym przekształceniu układu	Kopaliny

3. REZULTATY

Całokształt działań potwierdził przyjęte założenia. Bogactwo form i wzorców, może zostać sklasyfikowane, zasoby zinwentaryzowane, a na tej podstawie mogą powstać wskazania dla dalszego postępowania w celu ochrony Wiśnicko- Lipnickiego Parku Krajobrazowego. *Katalog form i wzorców architektury* stanowi swoiste uaktualnienie zapisów planu ochrony dziedzictwa kulturowego i krajobrazowego parku. W następnym etapie prac przygotowano zapisy dla uniwersalnych, a zarazem charakterystycznych form dla WLPK, zarówno w zakresie typów zabudowy, brył obiektów jak i detalu.

3.1. Wytyczne w zakresie form i wzorców architektury

Na podstawie przeprowadzonych badań, udało się wyodrębnić największe zagrożenie dla zasobów materialnego dziedzictwa kulturowego, uwidocznione w postaci nowej architektury: zagrożenie zanikania formy i brył obiektów tradycyjnych dla badanego obszaru.

Do elementów budynków które bardzo negatywnie wpływają na odbiór widokowy zaliczono doświetlenia w postaci zbyt dużych lukarn zajmujących większość połaci dachowej albo wręcz podniesienie fragmentu połaci do formy dachu płaskiego. W wytycznych dla nowych obiektów pojawił się w związku z tym zapis o zakazie realizacji pojedynczych lukarn przekraczających 1/3 długości połaci ściany budynku oraz zakaz łączenia doświetleń dachowych (jaskółek i lukarn) w jedną całość. (Ryc. 6,7.)

Kolejne zagrożenie dla obszaru WLPK stanowi presja inwestycyjna, która coraz mocniej widoczna jest w przestrzeni, wchodząc w obszary dotychczas rolnicze i niezurbanizowane. Trendem, który można zaobserwować jest zakup przez inwestorów (deweloperów) łanowych działek rolnych i lokalizowanie na nich zabudowy szeregowej o wysokiej intensywności. Takie rozpraszanie zabudowy uzyskało swoje określenie jako zabudowa na "żabi skok". Intensywna zabudowa nie ma odzwierciedlenia w stosownej infrastrukturze technicznej i drogowej, nie posiada również żadnych powiązań z istniejącą tkanką, a nowi mieszkańcy nie są związani z miejscem rozbijając poczucie lokalnej tożsamości.

Istotnym elementem dla rozpoznawalności parku krajobrazowego jest detal architektoniczny, zapisany w elewacjach, szczytach dachów, gankach czy ogrodzeniach. Do cech charakterystycznych należą tu również kolorystyka, sposób szalowania ścian i doświetleń oraz pokryć dachowych. W celu podkreślenia ich wartości dla formy obiektu powstały karty zestawiające poszczególne elementy budynku z wytycznymi opartymi na zachowanych charakterystycznych elementach.

3.2. Wytyczne w zakresie krajobrazu oraz współczesnego rozwoju struktur osadniczych

W krajobrazie Wiśnicko - Lipnickiego Parku Krajobrazowego obecne są silnie wyeksponowane budynki, szczególnie widoczne, gdy są eksponowane na przedpolach widokowych lub stanowią tło widokowe. Bezwzględnie należy zatem, zdaniem autorów *Katalogu*.. unikać lokalizacji na wzgórzach wskazanych w priorytetowych panoramach. Lokalizacja nowej zabudowy powinna następować w pierwszej kolejności jako uzupełnienie już istniejącej struktury tam, gdzie jest to jest możliwe. Jeżeli nie ma takiej możliwości - to w bliskim jej otoczeniu, aby przeciwdziałać rozpraszaniu się zabudowy i jej ekspansji w tereny otwarte, tradycyjnie wolne od zabudowy.

Zmieniające się uwarunkowania prawne pozwolą na rozsądniejsze gospodarowanie zasobami terenowymi. Wejście w życie nowych rozporządzeń wzmocni rolę dokumentu kierunkowego jakim, zgodnie z nowelizacją ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 7 lipca 2023 będzie Plan ogólny, który zastąpi Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego i powiąże ściślej decyzje administracyjne o warunkach zabudowy z dokumentami strategicznymi w zakresie kierunków rozwoju gminy.

3.3. Dyskusja

Istotnym problemem przy opracowaniu *Katalogu*... stanowiło utrzymanie równowagi pomiędzy ochroną tradycyjnych form zabudowy oraz jej układów, a także panoram charakterystycznych dla regionu WLPK, przy równoczesnym umożliwieniu współczesnego rozwoju zagospodarowania w tym obszarze. Odnosząc się do literatury, można stwierdzić że niejednokrotnie wprowadzenie nowych funkcji w rejony objęte nawet ścisłą ochroną spowodowało rozwój i umożliwiło ich zachowanie. (Oliviera & Ashworth, 2017) *Katalog form i wzorców*... stanowi swojego rodzaju bazę wiedzy o obszarze WLPK, wraz ze wskazaniem sugerującymi pożądane rozwiązania w zakresie form zabudowy oraz jej lokalizacji. Wykorzystanie *Katalogu*... przy sporządzaniu dokumentów planistycznych zwiększy szanse na zachowanie i ochronę zasobów kulturowych i przyrodniczych obszaru, a także wpłynie na uporządkowanie nowopowstających obiektów.⁸

4. KONKLUZJE

Opracowanie *Katalogu Form i Wzorców Architektury dla Wiśnicko-Lipnickiego Parku Krajobrazowego* umożliwiło skatalogowanie form architektury, a także monitorowanie ochrony walorów krajobrazowych poprzez zachowanie i kształtowanie różnorodnego i harmonijnego krajobrazu, który uformowany został historycznie na drodze wzajemnego przenikania elementów przyrodniczych i kulturowych. Wyznaczono również panoramy priorytetowe, punkty, ciągi, osie i przedpola widokowe oraz panoramy charakterystyczne dla Pogórza Wiśnickiego i wskazano na konieczność ich zachowania oraz ochrony.

Południowa Małopolska jest obszarem wyjątkowo bogatym w dziedzictwo kulturowe, stanowiąc rezerwar terenów wypoczynkowych dla aglomeracji Krajowskiej. Jej dobre skomunikowanie autostradą A4 pozwala na szybki dostęp do terenów turystycznych i wypoczynkowych, stąd ogromna presja inwestycyjna, przed którą należy chronić istniejące zasoby kulturowe i krajobrazowe. Presja ta jest niezinstytucjonalizowana, w większości obiekty są wznoszone przez inwestorów prywat-

⁸ Przydatność metody opracowanej przy sporządzaniu *Katalogu*... wydaje się potwierdzać również wystąpienie Pani Magdaleny Jaśkiewicz, jednej z Autorów Audytu krajobrazowego województwa małopolskiego, podczas LXXXII Otwartego Forum Dyskusyjnego krakowskiego oddziału Towarzystwa Urbanistów Polskich – 8.11.2022r., pn.: „Przyszłość Krajobrazu Małopolski”, w którym odwołało się właśnie do *Katalogu*..., jako dokumentu na którego rozwiązaniach wzorowano niektóre elementy badań prowadzonych w ramach Audytu.

nych, na cele rekreacyjne w postaci „drugich domów” lub zmiany miejsca zamieszkania na tereny pozamiejskie. W związku z powyższym, bardzo istotne są jednolite wskazówki dla całego obszaru Parku. Krajobraz w obszarze ochrony i szczególnych wartości kulturowych jest szczególnie wrażliwy na przekształcenia. „Architektura to zarówno proporcje, materiał i kolor oraz detal budynku – w całości stanowiące o tożsamości miejsca i właściwej kompozycji w lokalnej przestrzeni. Bardzo istotnym działaniem jest kształtowanie w świadomości mieszkańców i propagowanie wśród nich właściwych wzorców dla realizowania zabudowana danym terenie”⁹. W praktyce utrzymanie wysokiej jakości krajobrazu jest utrudnione i wymaga dobrowolnej współpracy wszystkich stron, w tym zarówno Zarządu Parków, Gmin jak i mieszkańców. Wyłącznie prowadząc taką współpracę oraz edukując w tym zakresie, można zachować piękną przestrzeń oraz formy architektoniczne harmonijnie wpisane w krajobraz.

BIBLIOGRAPHY

- Anioł, C. (2002). *Lipnica Murowana. Przewodnik*.
- Archiwum Map. Archiwum Map Wojskowego Instytutu Geograficznego. <http://polski.mapywig.org/news.php>, (Accessed: 29.08.2023).
- Bogdanowski, J. (1976). *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*. Polska Akademia Nauk. Oddział (Kraków). Komisja Urbanistyki i Architektury; Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Bogdanowski, J. (1990). *Metoda jednostek i wnętrz architektoniczno-krajobrazowych (JARK-WAK) w studiach i projektowaniu : (podstawowe wiadomości) : pomoc dydaktyczna* (2nd ed.). Politechnika Krakowska.
- Boguś, A., Cetera, K., Dmytrowski, P., Karczmarz, M. (ochrona środowiska), & Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Małopolskiego. (2018). *Wiśnicko-Lipnicki Park Krajobrazowy : przewodnik*. Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Małopolskiego.
- Budziakowski, M. (2018). Arcade columns from Lipnica – identification of urban space. *Journal of Heritage Conservation*, 54, 67–73.
- Chmielewski, T. J., Myga-Piątek, U., & Solon, J. (2015). Typologia aktualnych krajobrazów Polski. In *Przegląd Geograficzny* (Vol. 87, Issue 3, pp. 377–408). Polska Akademia Nauk. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2015.3.0>.
- Chowaniec, M. (1967). Zarys rozwoju budownictwa zagrodowego w Polsce. *Zeszyty Naukowe*, 8.
- Ciepiela, A., & Łasocha, M. (2020). Urban sprawl and spatial planning documents: the case of the municipality of Biecz, Poland. *Space & Form / Przestrzeń i Forma* No 44, pp. 231–248.
- Ciołek, G. (1984). *Regionalizm w budownictwie wiejskim w Polsce: Vol. 1,2* (1st ed.). Politechnika Krakowska.
- Czajkowski, J. (1974a). Budownictwo wiejskie w północnej części Krakowskiego w XVIII wieku. *Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie*, 5, 59–62.
- Czajkowski, J. (1974b). Ze studiów nad budownictwem ludowym w Krakowskim. *Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie*, 5, 98–110.
- Czekiel-Świtalska, E. (2007). Piękno współczesnej przestrzeni architektonicznej i jego wpływ na człowieka. *Czasopismo Techniczne* z. 13. Architektura z. 6-A/2007, str. 210-214. Wyd. Politechnika Krakowska. ISSN 1897-6271
- Czerwiński, T. (2008). *Budownictwo ludowe w Polsce* (2nd ed.). Muza.
- Development strategy of the Lipnica Murowana commune until 2030 Strategia rozwoju Gminy Lipnica Murowana do 2030 roku, Pub. L. No. XXXII.323.2022 (2022). <https://bip.malopolska.pl/uglipnicamurowana,a,2127426,strategia-rozwoju-gminy-lipnica-murowana-do-roku-2030.html> (Accessed: 12-09-2023).
- Development Strategy of the Nowy Wiśnicz Commune until 2030 Strategia Rozwoju Gminy Nowy Wiśnicz do 2030 roku, Pub. L. No. Nr XXXVIII/349/21 (2021).
- Hendel, M. (2018). The harmony limit as an instrument for strategic management of tourism development in tourism destinations. Introduction to a new concept. *Studia Regionalne i Lokalne*, 71(1), 48–61. <https://doi.org/10.7366/1509499517103>.

⁹ Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Małopolskiego - Arch kraj. Magdalena Sekuła

- Hrehorowicz-Gaber, H. (2015). Planistyczne aspekty ochrony przestrzeni kulturowej Karpat w kontekście turystyki na wybranych przykładach. In K. Szpara (Ed.), *Lokalny potencjał a zrównoważony rozwój turystyki w Karpatach*. Centrum UNEP/GRID-Warszawa, Zakład Narodowej Fundacji Ochrony Środowiska.
- Jarowiecka, T. (1968). Z badań nad zróżnicowaniem struktur wiejskich województwa krakowskiego. *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP, Prace Geograficzne*, 1(30), 97–113.
- Komorowska, A. (2008). Krajobraz kulturowy w programach edukacji regionalnej; Zarządzanie Krajobrazem Kulturowym. *Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG*, 10, 600–607. www.cabe.org.uk. (Accessed: 18-05-2020).
- Konior, Agnieszka. (2021). *Zarządzanie dziedzictwem kulturowym w kontekście procesu rewitalizacji obszarów przemysłowych* (Ł. Gawęł, Ed.). Wydawnictwo Attyka. <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/>.
- Kornecki, M. (1991). Krajobraz kulturowy: perspektywy badań i ochrony. *Ochrona Zabytków*, 44/1(172), 19–25.
- Krasnowolski, B. (2007). Rozwój osadnictwa i jego wpływ na krajobraz na przykładzie Ziemi Krakowskiej Autorki. *Rocznik Geomatyki*, 8, 89–112.
- Krupa, M., & Budziakowski, M. (2019). Lipnica Murowana-historic heritage and its conservation protection Lipnica Murowana-zasób zabytkowy i jego ochrona konserwatorska. *Technical Transactions*, 116(9), 33–44. <https://doi.org/10.4467/2353737XCT.19.093.10875>.
- Kuśnierz, K., & Kuśnierz-Krupa, D. (2015). Tourist function as an activating factor in small historic towns in the former Krakow region in the second decade of the 21st century – selected problems. *Journal of Heritage Conservation*, 42, 61–70. www.dwe.wroc.pl. (Accessed: 13-08-2023).
- Kuśnierz-Krupa, D. (2014). Historiozoficzne refleksje z podróży Jana Matejki po miastach Galicji. *Journal of Urban Ethnology*, 12, 133–147.
- Mapa topograficzna. <http://www.iaepan.edu.pl/galicja/> (Accessed: 29.08.2023).
- Mikulski, D. (2023). Problems Regarding The Conservation, Planning And Management Of The Vantage Points Of Greater Poland Folwarks. *Space&FORM*, 2023(54), 207–232. doi.org/10.21005/pif.2023.53.D-02
- Miodunka, P. (2014). Wybrane problemy rozwoju małych miast galicyjskich w okresie przed autonomicznym (1772–1866). *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*, 11(935), 23–43. DOI: 10.15678/ZNUEK.2014.0935.1102.
- Myczkowski, Z., Bogdanowski, J., Kornecki, M., Dyba, O., Kołodziejki, S., Laberschek, J., Marcinek, R., Siwek, A., Śledzikowski, T., & Zacny, F. (1998). *Ochrona wartości krajobrazu i środowiska kulturowego*.
- Nowy Wiśnicz (2023) https://www.polskawliczbach.pl/Nowy_Wisnicz (dostęp: 29.08.2023).
- Oliviera, E., & Ashworth, G. J. (2017). A strategic spatial planning approach to regional branding: challenges and opportunities. In A. Campelo (Ed.), *Handbook on Place Branding and Marketing* (pp. 22–40). Elgar-online. doi 10.4337/9781784718602.00011.
- Orłowicz, M. (1919). *Ilustrowany przewodnik po Galicyji, Bukowinie, Spiszu, Orawie i Śląsku Cieszyńskim*. <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/5194/edition/4794/content?ref=desc>. (Accessed: 08-07-2023).
- Polek, E. (1993). *Lipnica Murowana (zarys dziejów do 1985 roku)*.
- Strategia rozwoju Gminy Lipnica Murowana do 2030 roku, Pub. L. No. XXXII.323.2022 (2022). <https://bip.malopolska.pl/uglipnicamurowana,a,2127426,strategia-rozwoju-gminy-lipnica-murowana-do-roku-2030.html>. (Accessed: 02-08-2023).
- Strategia Rozwoju Gminy Nowy Wiśnicz do 2030 roku, Pub. L. No. Nr XXXVIII/349/21 (2021).
- Study of the conditions and directions of spatial development in the Nowy Wiśnicz commune. Studium warunków i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Nowy Wiśnicz: <https://nw.nowywisnicz.pl/?p=51775>. (Accessed: 02-08-2023).
- Środulska -Wielgus J., Hrehorowicz – Gaber H., Ciepela A., Gaber T., Cząstka – Kłapyta J., Szpak E., Chrzęszczyk M., Hrehorowicz – Nowak A. (2020). Katalog form i wzorców architektury dla Wiśnicko-Lipnickiego Parku Krajobrazowego został opracowany na zlecenie Zespołu Parków Krajobrazowych Województwa Małopolskiego – Oddział w Tarnowie (ZPKWM).
- Uchwała Nr XXXV/536/17 z dnia 24 kwietnia 2017 r., Pub. L. No. XXXV/536/17 (2017).
- Węclawowicz-Bilska, E., Gołąb-Korzeniowska, M., & Wójtowicz-Wróbel, A. (2019). *Małe miasta w obszarach oddziaływania metropolii. Przykład Krakowa*. Wydawnictwo PK.

- Wieś Lipnica Murowana (2023) https://www.polskawliczbach.pl/wies_Lipnica_Murowana, (Accessed: 29.08.2023).
- Wójcik-Łużycki, A. (2009). Zamek w Wiśniczu – pomnik historii. *Journal of Heritage Conservation*, 25, 88–94.
- Zawilińska, B. (2015). *Lokalny potencjał a zrównoważony rozwój turystyki w Karpatach (The local potential and the sustainable development of tourism in the Carpathian Mountains)*. <https://www.researchgate.net/publication/292986206>. (Accessed: 02-08-2023).
- Ziernicka-Wojtaszek, A., & Zawora, T. (2010). Dziedzictwo kulturowe obszarów wiejskich Małopolski jako atrakcja agroturystyczna = Cultural heritage of the Małopolskie province rural areas as a form of agrotourism attraction. *Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich = Infrastructure and Ecology of Rural Areas*, 2, 119–130.

AUTHOR'S NOTE

Hanna Hrehorowicz-Gaber, PhD, arch. works at the Faculty of Architecture of the Krakow University of Technology in the Department of Spatial Planning, Urban and Rural Design. Deals with spatial structure, with particular emphasis on mountain areas. Her interests also include the public and social space of urban centers. He is in charge of the Student Scientific Club "Young Urbanism".

Agnieszka Ciepiera, PhD, arch. assistant professor in the Department of Spatial Management, Urban Planning and Rural Architecture WA PK. Her research interests focus on the spatial development of cities, models of urban development and transformations occurring in the structure of buildings and urban spaces.

Alicja Hrehorowicz-Nowak, M. Arch, is a research and teaching assistant at the Department of Spatial Planning, Urban and Rural Design, Faculty of Architecture, Krakow University of Technology, she completed postgraduate studies in Nature Conservation at the Agricultural University of Krakow. Her scientific interests include the greenery of urbanized areas and areas subject to urbanization pressure.

O AUTORZE

Dr inż. arch. Hanna Hrehorowicz-Gaber, pracuje na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej w Katedrze Planowania Przestrzennego, Projektowania Urbanistycznego i Ruralistycznego. Zajmuje się strukturą przestrzenną ze szczególnym uwzględnieniem obszarów górskich. W kręgu jej zainteresowań pozostaje również przestrzeń publiczna oraz społeczna ośrodków miejskich. Opiekuje się Studenckim Kołem Naukowym „Młoda Urbanistyka”.

Dr inż. arch. Agnieszka Ciepiera, adiunkt badawczo- dydaktyczny w Katedrze Planowania Przestrzennego, Projektowania Urbanistycznego i Ruralistycznego WA PK, zainteresowania naukowe koncentrują wokół zagospodarowania przestrzennego miast, modeli ich rozwoju, oraz przekształceń zachodzących w strukturze zabudowy i przestrzeniach miejskich.

Mgr. inż. arch. Alicja Hrehorowicz-Nowak jest asystentem badawczo-dydaktycznym w Katedrze Planowania Przestrzennego, Projektowania Urbanistycznego i Ruralistycznego Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej, ukończyła studia podyplomowe w zakresie Ochrony przyrody na Uniwersytecie Rolniczym w Krakowie. W obszarze jej zainteresowań naukowych leży tematyka zieleni obszarów zurbanizowanych i ulegających presji urbanizacyjnej.

Contact | Kontakt: hhrehorowicz-gaber@pk.edu.pl; aciepiela@pk.edu.pl; alicia.hrehorowicz-nowak@pk.edu.pl